

Tadeusz Paleczny

STRUKTURA RASOWA, WYZNANIOWA I KLASOWO-WARSTWOWA SPOŁECZEŃSTWA BRAZYLIJSKIEGO: W KIERUNKU MODELU PLURALISTYCZNEGO

Struktura rasowa: amalgamacja

Rozmieszczenie ludności w Brazylii jest bardzo nierównomierne. W największym regionie północnym (*norte*) obejmującym wraz z Amazonią około 40% powierzchni kraju, mieszka 7,6% ludności. Największa liczba ludności, stanowiąca 42,4% populacji Brazylii zamieszkuje region południowo-wschodni (*sudeste*), drugi pod względem liczby ludności jest region północno-wschodni (*nordeste*), obejmujący 28,1% ludności Brazylii. W regionie południowym mieszka 14,7%, a w regionie środkowo-wschodnim 6,8% ludności kraju.

W kilku największych stanach z regionów południowo-wschodniego i południowego, mianowicie: São Paulo, Minas Gerais, Rio de Janeiro, Rio Grande do Sul i Paraná mieszka ponad połowa wszystkich Brazylijczyków. Stany te są zarazem najbardziej rozwinięte pod względem gospodarczym i wytwarzają łącznie $\frac{3}{4}$ dochodu narodowego Brazylii. Dysproporcje rozmieszczenia ludności w Brazylii związane są bezpośrednio zarówno z ukształtowaniem geograficznym terytorium kraju, jak i warunkami klimatycznymi. Większość populacji Brazylii zamieszkuje rejon przybrzeżny Atlantyku i część wyżyny brazylijskiej wraz z płaskowyżem centralnym. Tropikalne rejony północne są zamieszkałe bardzo rzadko. Wśród ludności w regionach północnych dominuje ludność kolorowa, zaliczana do rasy czarnej oraz Indianie. Stosunkowo wysoki jest także na północy odsetek Brazylijczyków o mieszanych charakterystykach rasowych. Migracje wewnętrzne ludności wiejskiej z interioru do miast, z północy kraju na południe, zmieniają nieco w ostatnich dekadach proporcje rozmieszczenia ludności rasowej, jednak jej zasadniczo nie naruszają.

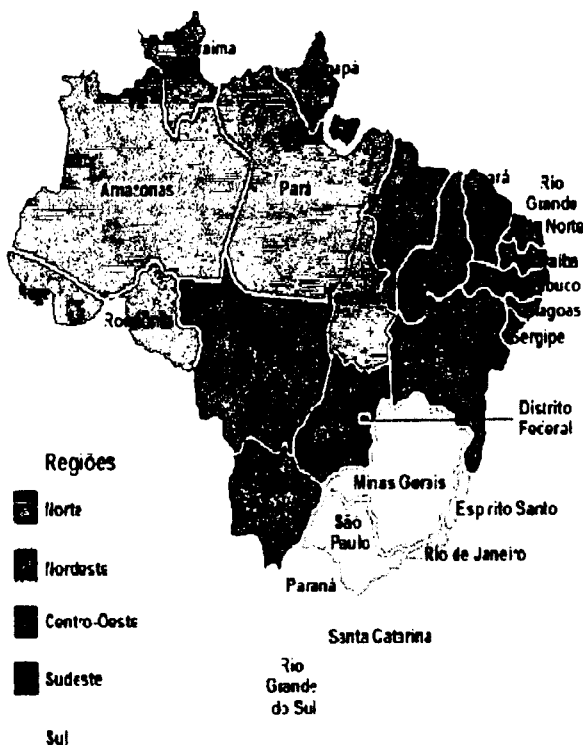
Dane na temat rozmieszczenia i liczby ludności w poszczególnych regionach i stanach Brazylii zamieszczone są w tabeli nr 1.

Tabela 1. Liczba ludności w poszczególnych regionach i stanach Brazylii, rok 2000

Region/stan	Liczba ludności	Odsetek ludności kraju
Ogółem	169 872 859	100,00
Region Północny (Norte)		7,6
Rondônia	1 380 952	0,8
Acre	557 882	0,3
Amazonas	2 817 252	1,7
Roraima	324 397	0,2
Pará	6 195 965	3,6
Amapá	477 032	0,3
Tocantins	1 157 690	0,7
Region Północno-wschodni (Nordeste)	47 782 488	28,1
Maranhão	5 657 552	3,3
Piauí	2 843 428	1,7
Ceará	7 431 597	4,4
Rio Grande do Norte	2 777 509	1,6
Paraíba	3 444 794	2,0
Pernambuco	7 929 154	4,7
Alagoas	2 827 856	1,7
Sergipe	1 784 829	1,0
Bahia	13 085 769	7,7
Region Południowo-wschodni (Sudeste)	72 430 194	42,4
Minas Gerais	17 905 134	10,5
Espírito Santo	3 097 498	1,8
Rio de Janeiro	14 392 106	8,4
São Paulo	37 035 456	21,7
Region Południowy (Sul)	25 110 349	14,7
Paraná	9 564 643	5,6
Santa Catarina	5 357 864	3,1
Rio Grande do Sul	10 187 842	6,0
Region Środkowo-Wschodni (Centro-Oeste)	11 638 658	6,8
Mato Grosso do Sul	2 078 070	1,2
Mato Grosso	2 505 245	1,5
Goiás	5 004 197	2,9
Goiás	2 051 146	1,2
Dystrykt Federalny	25 170	
Niezarejestrowani	683 830	
Cudzoziemcy		0,4

Źródło: www.ibge.gov.br/home/estatica/populacao Censo Demográfico 2000. Resultados da Amostra Tabela 2.1.1. *População residente, por cor ou raça segundo as Grandes Regiões e as Unidades da Federação.*

Mapa Brazylii z podziałem na regiony i stany

Najnowsze dane zebrane w trakcie spisu powszechnego w Brazylii w 2000 roku uwzględniają kategorię rasy. Przynależność rasowa ustalana była na podstawie deklaracji pytanych respondentów. Bazowała przede wszystkim na subiektywnej tożsamości Brazylijczyków, ale uwzględniała także pochodzenie rasowe respondentów. Dane na temat składu rasowego Brazylijczyków zawarte są w tabeli nr 2.

Dane spisowe z 2000 roku wskazują, że w ciągu ostatnich kilkunastu lat nie nastąpiły w proporcjach pomiędzy poszczególnymi kategoriami rasowymi istotniejsze zmiany. Biali Brazylijczycy wciąż stanowią ponad połowę populacji (53,4%). Liczba Indian ustalona została na 734 127 osób, co stanowi wielkość pośrednią pomiędzy minimalnymi i maksymalnymi szacunkami, wahającymi się w ostatnim dziesięcioleciu od 200 tys. do 1 miliona osób. Odsetek Brazylijczyków należących do indiańskich grup plemiennych nie przekracza 0,5% społeczeństwa. Na niezmiennym poziomie 38,6%, z tendencją lekko spadkową lokuje się liczebność ludności mieszanej rasowo. Oznaczać to może, że pewna część Brazylijczyków identyfikuje się pomimo wielokrotnych, bądź co najmniej podwójnych, charakterystyk rasowych jako biali.

Tabela 2. Skład rasowy społeczeństwa brazylijskiego, rok 2000

	Brazylia	Biali	Czarni	Indianie	Azjaci	Mieszani	b.d.
Ogółem	169 872 856	91 298 042	10 554 336	734 131	761 583	65 318 092	1 206 675
odsetek	100,00	53,4	6,3	0,45	0,49	38,6	0,76
miasto	137 925 238	77 438 432	8 350 108	383 298	686 601	50 145 114	921 685
odsetek	81,2	84,8	79,1	90,2	76,8	52,2	76,4
interior	31 947 618	13 859 610	2 204 229	350 829	74 982	15 172 978	284 990
odsetek	18,8	15,2	20,9	9,8	23,2	47,8	23,6

Źródło: [www.ibge.gov.br/home/estatica/populacao Censo Demográfico 2000](http://www.ibge.gov.br/home/estatica/populacao/Censo%20Demografico%202000). Resultados da Amostra Tabela 1.1.1. *População residente, por cor ou raça, segundo a situação do domicílio e os grupos de idade – Brasil.*

Jako odrębna wyróżniona jest rasa żółta (*amarela*), z którą identyfikuje się blisko 0,5% Brazylijczyków. Ponad milion osób nie potrafi, bądź nie chce wskazać przynależności rasowej.

Rozmieszczenie ludności rasowej wg kryterium miasto/wieś wskazuje, że już ponad ¾ Brazylijczyków mieszka w strefach zurbanizowanych, gdy nieco więcej niż 20% lokuje się w interiorze, jako ludność wiejska, rozproszona po fazendach i osadach rolniczych. Zjawisko to nie dotyczy Indian, z których niemal połowa wciąż zamieszkuje niezurbanizowane tereny interioru. Statystyka ta jednak jest w dużym stopniu złudna. W miastach liczących powyżej 1 miliona mieszkańców, mieszka około 1/3 ludności Brazylii. Małe miasteczka w interiorze skupiają ludność utrzymującą się w zdecydowanej większości z pracy na roli. Podział na ludność miejską i wiejską nie nakłada się na kategoryzację dokonaną ze względu na sektor aktywności zawodowej. Uwzględniając ten fakt, nie można nie dostrzec wyraźnej tendencji do przepływu ludności z rejonów wiejskich, z interioru do obszarów zurbanizowanych. Wielkie miasta stanowiące wcześniej w zdecydowanej większości siedliska białej większości, stają się miejscem imigracji i osiedlenia coraz liczniejszych kategorii kolorowej i mieszanej rasowo ludności.

Proporcje udziału poszczególnych grup rasowych w makroregionach i stanach Brazylii zaprezentowane są w tabeli nr 3. W dwóch regionach Brazylii, południowo-wschodnim i południowym odsetek białych Brazylijczyków przekracza średnią dla całego kraju. W regionie południowym aż 83,6% Brazylijczyków to biali, natomiast 11,6% to ludność mieszana rasowo. Region południowy, obejmujący zasiedlane niegdyś przez imigrantów europejskich stany Paraná, Santa Catarina i Rio Grande do Sul, jest zamieszkały przez najbardziej jednorodną rasowo, białą ludność. Biali i mieszani rasowo Brazylijczycy stanowią też ponad 90% większość w stanach regionu południowo-wschodniego. Największy odsetek białych Brazylijczyków mieszka w stanach: Santa Catarina – 89,3%, Rio Grande do

Sul – 86,5%, Paraná – 72,3%, São Paulo – 70,7%. W stanach regionu południowo-wschodniego przekracza nieco średnią dla całej Brazylii (tabela 4).

Najbardziej kolorowe, w sensie udziału odsetka ludności czarnej i mieszanej rasowo, są stany regionu północno-wschodniego. W całym regionie czarni Brazylijczycy stanowią 7,7% ludności, zaś mieszańcy aż 58%. Największy odsetek ludności mieszanej rasowo – 64% – mieszka w rejonie północnym. Większość z nich to Mulaci. Największym odsetkiem Indian cechuje się ludność regionu północnego, przy czym w stanie Amazonia żyje tylko 8 009 Brazylijczyków z tej grupy rasowej. Stosunkowo równomiernie rozlokowani są w poszczególnych regionach i stanach Brazylii Azjaci, zaliczani do rasy żółtej. Ponad 60% wszystkich członków tej grupy rasowej – 456 420 osób – żyje w stanie São Paulo.

Typową strukturę rasową w porównaniu z całym społeczeństwem brazylijskim posiada Dystrykt Federalny ze stolicą kraju Brasilią. Na 2 051 146 ludności zamieszkujących Dystrykt Federalny 1 008 199 (49,1%) to biali, 98 462 (4,8%) czarni, 918 305 mieszańcy rasowo (44,7%). Azjaci stanowią 0,4% mieszkańców stolicy, Indianie z odsetkiem 0,35% także nie odbiegają od średniej krajowej.

Tabela 3. Struktura rasowa Brazylii w odsetkach z uwzględnieniem podziału na makroregiony, rok 2000

Region	Biali	Czarni	Indianie	Azjaci	Mieszani	b.d.	ogółem
Brazylia	53,4	6,3	0,45	0,49	38,6	0,76	100,0
Region Norte	28,0	5,0	1,6	0,2	64,0	1,2	100,0
Region Nordeste	33,0	7,7	0,4	0,1	58,0	0,8	100,0
Region Sudeste	62,4	6,6	0,2	0,7	29,5	0,6	100,0
Region Sul	83,6	3,7	0,3	0,4	11,6	0,4	100,0
Region Centro-Oeste	49,7	4,6	0,9	0,4	43,8	0,6	100,0

Źródło: www.ibge.gov.br/home/estatica/populacao Censo Demográfico 2000. Resultados da Amostra Tabela 2.1.1. *População residente, por cor ou raça segundo as Grandes Regiões e as Unidades da Federação*. Uwaga: w danych zwartych w tabeli uwzględniono cudzoziemców.

Statystyki liczbowe nie ukazują jednak całej różnorodności rasowej poszczególnych stanów. Zwykle zachodzi taka sytuacja, że kolorowe i mieszane rasowo kategorie ludności koncentrują się w małych enklawach terytorialnych. Zjawisko to jest szczególnie wyraźne w wielkich aglomeracjach miejskich. W największych miastach Brazylii: São Paulo, Rio de Janeiro czy Belo Horizonte występuje szczególna koncentracja ludności kolorowej w dzielnicach rasowych, stanowiących zamknięte, rządzące się swoimi wewnętrznymi prawami wspólnoty lokalne. Wspólnoty te cechują się bardzo dużą gęstością zaludnienia. Ponadto dochodzi w ich obrębie do nakładania się zasad identyfikacji rasowej na inne rodzaje tożsamości kulturowej, w tym plemiennie-etnicznej, rodzinno-sąsiedzkiej, językowej i religijnej.

Tabela 4. Skład rasowy społeczeństwa brazylijskiego z podziałem na regiony i stany, rok 2000

	Brazylia	Biali	Czarni	Indianie	Azjaci	Mieszani	b.d.
Odsetek	100,00	53,4	6,3	0,45	0,49	38,6	0,76
Ogółem	169 872 859	91 298 043	10 554 336	734 131	761 583	65 318 092	1 206 673
Region Norte	12 911 170	3 616 840	641 207	213 445	29 247	8 259 486	150 946
Rondônia	1 380 952	588 568	63 452	10 683	3 094	698 309	16 846
Acre	557 882	168 549	28 083	8 009	1 394	346 909	4 939
Amazonas	2 817 252	681 717	87 471	113 391	9 343	1 884 507	40 822
Roraima	324 397	80 387	13 725	28 128	455	199 661	2 041
Pará	6 195 965	1 617 015	340 901	37 681	11 574	4 115 414	73 380
Amapá	477 032	126 850	25 543	4 972	795	313 519	5 354
Tocantins	1 157 690	353 754	82 032	10 581	2 592	701 167	7 564
Region Nordeste	47 782 488	15 738 698	3 681 118	170 389	67 240	27 722 133	402 909
Maranhão	5 657 552	1 512 324	542 834	27 571	7 565	1 836 589	43 260
Piauí	2 843 428	752 760	220 371	2 664	5 272	3 523 999	25 771
Ceará	7 431 597	2 770 560	305 279	12 198	10 373	4 274 359	58 828
Rio Grande do N.	2 777 509	1 171 699	126 441	3 168	2 374	1 454 665	19 161
Paraíba	3 444 794	1 467 260	136 577	10 088	2 439	1 801 161	27 269
Pernambuco	7 929 154	3 238 329	391 160	34 669	9 562	4 194 790	60 644
Alagoas	2 827 856	964 919	142 747	9 074	2 950	1 681 391	26 775
Sergipe	1 784 829	562 858	111 461	6 717	2 909	1 085 409	15 475
Bahia	13 085 769	3 297 989	1 704 248	64 240	23 796	7 869 770	125 726
Region Sudeste	72 430 194	45 163 259	4 752 920	161 189	514 563	21 367 768	470 495
Minas Gerais	17 905 134	9 594 370	1 397 199	48 720	28 563	6 737 420	98 862
Espírito Santo	3 097 498	1 512 200	200 192	12 746	3 056	1 354 142	15 161
Rio de Janeiro	14 392 106	7 871 002	1 528 262	35 934	26 524	4 819 488	110 896
São Paulo	37 035 456	26 185 687	1 627 267	63 789	456 420	8 456 718	245 576
Region Sul	25 110 349	20 991 862	941 222	84 748	104 238	2 884 741	103 537
Paraná	9 564 643	7 387 842	271 871	31 488	88 452	1 745 610	39 380
Santa Catarina	5 357 864	4 786 293	142 207	14 542	6 130	376 766	31 925
Rio Grande do Sul	10 187 842	8 817 727	527 144	38 718	9 656	762 365	32 232
Region Centro-Oeste	11 638 658	5 787 384	537 869	104 360	46 295	5 083 964	78 786
Mato Grosso do Sul	2 078 070	1 135 811	71 139	53 900	16 263	788 797	12 162
Mato Grosso	2 505 245	1 104 962	141 305	29 196	9 984	1 200 602	19 196
Goiás	5 004 197	2 538 412	226 963	14 110	12 052	2 176 260	36 399
Dystrykt Federalny	2 051 146	1 008 199	98 462	7 154	7 996	918 305	11 029

Źródło: [www.ibge.gov.br/home/estatica/populacao](http://www.ibge.gov.br/home/estatica/populacao/Censo%20Demografico%202000) Censo Demográfico 2000. Resultados da Amostra Tabela 2.1.1. *População residente, por cor ou raça segundo as Grandes Regiões e as Unidades da Federação.*

Skupiska ludności kolorowej i mieszanej rasowo stanowią swoiste mikroświaty, hybrydalne całości kulturowe, zwiększające w znaczący sposób zakres pluralizmu kulturowego społeczeństwa brazylijskiego. Liczba tego typu lokalnych, rasowo i etnicznie odrębnych społeczności, zwłaszcza wśród najuboższych, upośledzonych społecznie warstw ludności, rośnie w Brazylii w szybkim tempie.

Podobny jest status ludności indiańskiej, podzielonej na wiele grup plemiennych i językowych. Plemiona te, rozproszone w poszczególnych regionach i stanach, żyją w odizolowanych od szerszego kontekstu społecznego wspólnotach plemiennych. Zajmują terytoria chronionych prawnie rezerwatów, nieprzenikalne niejednokrotnie dla przybyszów z zewnątrz. Sytuacja taka sprzyja utrzymywaniu odrębności kulturowej, w tym językowej ludności indiańskiej, ale przyczynia się także do spadku liczby członków grup plemiennych. Endogamia plemienna stanowi barierę demograficzną, utrudniającą odtworzenie wielkości populacji grup plemiennych. W rezultacie ponad 50 grup plemiennych zagrożonych jest całkowitym wyginięciem.

Zjawisko żywiołowego powstawania i rozwoju lokalnych społeczności o złożonych charakterystykach etnicznych i rasowych, funkcjonujących w zamkniętych, odrębnych społecznościach w rodzaju: slumsów wielkomiejskich, *favel*, osad przydrożnych w interiorze, czasowych lub stałych obozowisk na obrzeżach małych miasteczek municypalnych, staje się elementem dominującym brazylijskiego pejzażu kulturowego. W obrębie tych wspólnotowych całości kulturowych, żyjących odrębnym życiem całości społecznych, wyłania się nowa zasada integracji narodowej Brazylijczyków. Coraz liczniejsze, mieszane rasowo i etnicznie lokalne wspólnoty Brazylijczyków są zjawiskiem zwiększającym bogactwo różnorodności w wymiarze kulturowym, przyczyniając się zarazem do wzrostu poczucia szerszej, bardziej globalnej tożsamości narodowej, w tym językowej, religijnej i ideologicznej.

W wymiarze społecznym świat mikro kultur, lokalnych wspólnot kulturowych wyłania nową kategorię społeczną, która w dającej się przewidzieć perspektywie czasowej stanowić może najważniejszy element zmian relacji klasowo-warstwowych w Brazylii. W świecie zróżnicowanych rasowo i etnicznie hybrydalnych wspólnot kulturowych, powstaje nowy naród brazylijski.

Pluralizm wyznaniowy: ku nowej tożsamości kulturowej

O składzie etnicznym społeczeństwa brazylijskiego świadczyć może pośrednio rozkład przynależności do poszczególnych grup wyznaniowych, chociaż kryterium wyznania nie nakłada się w sposób wyrazisty na pochodzenie rasowe i etniczne. Dane na temat struktury wyznaniowej Brazylijczyków zawarte są w tabeli nr 5.

Imigranci do miast, zwłaszcza Czarni Brazylijczycy, Indianie oraz ludność mieszana rasowo, cechują się niskim poziomem wykształcenia, brakiem kwalifikacji zawodowych, ubóstwem. W największych brazylijskich miastach, takich jak

Rio de Janeiro, São Paulo czy nawet na obrzeżach stolicy kraju Brazylii, wyrastają liczne dzielnice ludności kolorowej, zwane też „dzielnicami nędzy” (*favelas*).

Tabela 5. Przynależność religijna Brazylijczyków, rok 2000

Grupa wyznaniowa	Liczba wyznawców
Ogółem	169 872 856
Kościół katolicki	124 980 132
Protestanci	26 184 941
Misyjni	6 939 765
Adwentyści Dnia Siódmego	1 142 377
Luteranie	1 062 145
Baptyści	3 162 691
Prezbiterianie	981 064
Pozostali Prezbiterianie	591 488
Zielonoświątkowcy	17 975 249
Ewangelici biblijni	1 318 805
Uniwersalny Kościół Boży	2 101 887
Kongregacjoniści	2 489 113
Kościół Ewangelicki	8 418 140
Inne wyznania Zielonoświątkowe	3 647 303
Pozostałe wyznania protestanckie	1 269 928
Świadkowie Jehowy	1 104 886
Spirytyści	2 262 401
Spirytualisci (Espiritualista)	25 889
Umbanda	397 431
Candomblé	127 582
Judaizm	86 825
Buddyści	214 873
Wyznawcy innych religii orientalnych	158 912
Muzułmanie	27 239
Hinduizm	2 905
Religie ezoteryczne	58 445
Kulty indiańskie	17 088
Wyznawcy innych religii	989 303
Niewierzący	12 492 403
Nieokreślenie (bez przynależności)	357 648
Niezadeklarowani	383 959

Źródło: www.ibge.gov.br/home/estatica/populacao, Censo Demográfico 2000. Resultados da Amostra Tabela 1.1.2. *População residente por situação e sexo, segundo a religião – Brasil.*

W samym Rio de Janeiro jest ich już około 800. Najliczniejsza z nich liczy ponad 200 tys. mieszkańców. Dane spisowe nie uwzględniają kryterium pochodzenia narodowego i etnicznego imigrantów. Brane są jedynie pod uwagę charakterystyki dotyczące liczby cudzoziemców, których jest w Brazylii według oficjalnych danych 683 830. Nie udało mi się znaleźć danych na temat liczby naturalizowanych cudzoziemców, lecz z uwagi na niewielki stosunkowo odsetek Brazylijczyków wywodzących się z pierwszego pokolenia imigracyjnego, nie mają one większego znaczenia przy ustalaniu składu i struktury rasowo-etnicznej.

Wielkości zawarte w tabeli nr 5 przekraczają liczebność populacji Brazylii o kilkanaście milionów. Rozbieżność ta wynika z faktu, że niektórzy Brazylijczycy identyfikują się jako wyznawcy więcej niż jednej religii (np. katolicyzmu i umbanda). Fakt przynależności do dwóch grup wyznaniowych nie stoi w sprzeczności z synkretyzmem religijnym znacznej części Brazylijczyków, zwłaszcza tych o mieszanych charakterystykach rasowych i kulturowych. Ta część Brazylijczyków wciąż poszukuje swojej tożsamości religijnej i kulturowej, zmierzając bardziej w kierunku określania się jako Brazylijczycy niż „etnicy”. Procesy poszukiwania i utrwalania nowej, ponadrasowej i ponadetnicznej tożsamości narodowej, doprowadzają do wyłaniania się nowego rodzaju nacjonalizmu państwowo-narodowego i kulturowego. Nacjonalizm ten zmierza w kierunku tworzenia nowych rodzajów identyfikacji religijnej, wolnej od tradycji zbiorowości rasowych i etnicznych bądź rekombinowanych w coraz liczniejszych synkretycznych ruchach i grupach religijnych. Zjawisko to jest szczególnie częste i wyraziste wśród Brazylijczyków o mieszanym pochodzeniu rasowym. Poszukując podstaw swojej tożsamości kulturowej, zmierzają chętniej ku „brazylijskości”, nowej świadomości narodowej, niż do własnego dziedzictwa rasowego czy etnicznego. Elementy macierzystego dziedzictwa kulturowego, w tym wierzenia religijne, obyczaje, obrzędy, zostają osadzone w ramach szerszej, brazylijskiej tradycji kulturowej, przybierającej formę nowej, „trzeciej wartości”.

Brazylia wciąż pozostaje krajem o dominacji religii chrześcijańskich, przy rosnącym udziale coraz liczniejszych grup protestanckich. Dominującą pozycję zachowuje katolicyzm, o wiele bardziej niejednorodny rasowo, etnicznie, organizacyjnie i doktrynalnie niż instytucje Kościoła katolickiego w innych krajach. Brazylijski Kościół katolicki jest znacznie mniej zinstytucjonalizowany i hierarchiczny niż Kościoły europejskie. Znaczący wpływ nie tylko na aktywność religijną, ale i społeczną Kościoła katolickiego w Brazylii wywiera nurt teologii wyzwolenia. Jest to swoisty fenomen religijno-społeczny, nadający strukturom kościelnym mniej formalny, bardziej wspólnotowy i pluralistyczny charakter. Teologia wyzwolenia, posiadająca akceptację episkopatu brazylijskiego, zmierza do trwalszego, bardziej autentycznego powiązania religii z życiem społecznym uboższych, zróżnicowanych plemiennie, rasowo i etnicznie Brazylijczyków. Zdaniem teologów, będących rzecznikami i zwolennikami tej formy aktywności religijnej struktur Kościoła katolickiego, teologia wyzwolenia wiąże instytucje wyznaniowe z kulturowym podłożem, tkwiącym głęboko w tradycjach lokalnych społeczności rasowych i etnicznych rozproszonych w interiorze, funkcjonujących w środowiskach wielkomiejskich w izolowanych „dzielnicach biedy”, wśród ludzi wydziedziczonych, wyzutych ze społecznego uczestnictwa, bezdomnych, bezrobotnych, ubogich, „dzieciach ulicy”.

Bardzo ważną jednostką religijną i zarazem organizacyjno-administracyjną stają się w Brazylii Podstawowe Wspólnoty Kościelne (Comunidades Eclesiais de Base, CEBs), powiązane poprzez ruch świeckiego uczestnictwa w ceremoniach i formach kultu z małymi, zintegrowanymi, lokalnymi grupami rasowymi i etnicz-

nymi¹. Atrakcyjność Podstawowych Wspólnot Kościelnych wynika z nakładania się potrzeb religijnych na społeczne charakterystyki i aspiracje wspólnot kulturowych. Ruch Teologicznego Wyzwolenia aktywizuje religijnie i społecznie środowiska bierne, odsunięte na margines, zwraca im podmiotowość, przywraca atrakcyjność więzi wspólnotowej. Ruch Teologii Wyzwolenia rozwija społeczno-religijne formy działalności, skierowane na środowiska indiańskie (Rada Misji Indiańskich, CIMI), społeczności ubogich w slumsach i „dzielnicach biedy” (Pastoralna Misja w Slumsach) czy wśród bezdomnych dzieci (Pastoralne Misje dla Dzieci)². Ruch Teologii Wyzwolenia jest ogólnobrazylijskim ruchem zarówno religijnym, jak i świeckim. Jego liderzy, tacy jak: Leonardo Boff, Clodovis Boff, Carlos Meister czy Frei Betto znani są jako czołowi rzecznicy nowego modelu integracji narodowej i społecznej.

Kościół katolicki w Brazylii, pomimo europejskich, portugalskich korzeni, łatwo adaptuje i asymiluje elementy dziedzictwa innych, także pozaeuropejskich kultur rasowych i etnicznych. Kościół ten jest mocno związany ze swoim społecznym podłożem, będąc w większym stopniu Kościołem ludowym niż hierarchicznym i instytucjonalnym. Badania Brazylijskiego Instytutu Geograficznego i Statystycznego (Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística, IBGE) wskazują, że jedynie 17% Brazylijczyków uczestniczy regularnie, przynajmniej raz w tygodniu w praktykach religijnych. Sytuacja ta dobrze koresponduje z powszechnym w Brazylii powiedzeniem, charakteryzującym życie religijne katolików: „mało księży, mało wiernych, wiele świąt i festiwali”³. Religijność Brazylijczyków jest żywiołowa, spontaniczna, autentyczna, ale związana jest ściśle z kulturowym podłożem wyznaczonym przez pochodzenie rasowe, etniczne i wzajemne mieszanie się różnych tradycji. Do liturgii Kościoła katolickiego w Brazylii włączanych jest wiele świąt lokalnych, respektujących potrzeby religijne małych wspólnot kulturowych, w tym indiańskich, afroamerykańskich, polskich, włoskich czy niemieckich. Bardzo popularne są w Brazylii różnorodne, nieortodoksyjne, wyrastające na kulturowym podłożu macierzystych zbiorowości rasowych i etnicznych formy kultu religijnego: nabożeństwa odprawiane w domach i przy drogach, w „świętych” miejscach, takich jak gaje czy wierzchołki gór, procesje, pielgrzymki, recytacje, adoracje, śpiewy. Powszechne są także różnorodne świeckie formy organizacji religijnej: od komitetów parafialnych, bractw różańcowych, poprzez różnego rodzaju chóry, zespoły muzyczne, stowarzyszenia, aż po formy powszechnego kapłaństwa świeckiego.

Katolicyzm brazylijski silnie związany jest także z ziemią, z kalendarzem uprawy gleby, z gospodarką leśną. Nacechowany jest wyraźnym mistycznym ekologizmem, obejmującym niektóre magiczne, rytualne obrzędy ludowe.

Na podłożu kultury ludowej różnorodnych grup plemiennych, etnicznych i rasowych rozwijają się charakterystyczne dla pluralistycznego społeczeństwa brazylijskiego ruchy i grupy religijne: Umbanda, Quimbanda, Macumba, Candom-

¹ R. C. Fernandes (1): <http://www.brasil.gov.br>.

² *Ibidem*.

³ R. C. Fernandes (2) *Religion* <http://www.brasil.gov.br>.

blé w stanie Bahia, Xangô w Recife, Mina w Maranhã, czy rozpowszechnione w całej Brazylii kultury Pajelança, Kardecist Spiritualism czy protestanckie ruchy ewangeliczne i pentekostalistyczne (zielonoświątkowe).

Pierwsze zorganizowane praktyki religijne kultu Umbanda, stosowane wcześniej wśród czarnej ludności jeszcze w okresie niewolnictwa, pojawiły się w miejscowości Niterói w stanie Rio de Janeiro w latach dwudziestych zeszłego stulecia. W 1941 roku odbył się Pierwszy Kongres Spirytualistyczny Umbanda, mający na celu zalegalizowanie oraz uporządkowanie różnorodnych wcześniejszych praktyk. Kult Umbanda, podobnie jak pozostałe kultury afroamerykańskie, rozwijane szczególnie w stanach północnych Brazylii i rozpowszechnione najbardziej, ale nie przede wszystkim wśród ludności kolorowej, łączy elementy katolicyzmu, ruchów spirytualistycznych kardecistów oraz tradycji afrobrazylijskich⁴.

Pomiędzy różnymi formami kultów afrobrazylijskich występują mniej lub bardziej istotne różnice. Umbanda przykładowo bardziej opiera swe praktyki na chrześcijańskiej zasadzie dążenia do dobra, Quimbanda wyróżnia się ze względu na magiczne praktyki, skierowane na powstrzymanie bądź kontrolowanie „sił zła”. Różne rekompozycje praktyk rytualnych o podłożu religijnym z ceremoniami o podłożu religijnym nadają każdej z afrobrazylijskich grup kultowych niepowtarzalny, oryginalny charakter.

Mitologia kultów afrobrazylijskich posiada rozbudowaną, bardzo złożoną, ale czytelną strukturę. Umbanda wyróżnia siedem poziomów egzystencjalnych, rządzonych od najniższych do najwyższych, w układzie linearno-hierarchicznym przez bożków afrykańskich, duchy leśne i plemienne, poprzez katolickich świętych aż do Jezusa Chrystusa. Poziomy te posiadają swoje „Falangi” i „Legiony” bóstw, którym zależnie od potrzeb oddaje się cześć według niezbyt ściśle wyznaczonych reguł. Świątynie kultów afrobrazylijskich są pełne eklektycznej, synkretycznej, wielokulturowej różnorodności. Główne ołtarze, zwane w kulcie Umbanda „Conga”, udekorowane są wieloma przedmiotami magicznymi, kultowymi, religijnymi. Na ołtarzach tych znaleźć można zarówno podobizny katolickich świętych, rzeźby afrykańskich bóstw orixás, wizerunki lokalnych patriarchów, *caboclo*, *pretos velhos* (czarnych starców) personifikacje duchów leśnych, jak też symbole magiczne w rodzaju naszyjników, świec, piór ptasich, magicznych rekwizytów, ziół. Bardzo częstym elementem dekoracji ołtarza są brazylijskie symbole narodowe, przede wszystkim flaga. Na wielu ołtarzach spotkać można podobizny polityków, piłkarzy, czy osób popularnych w danym środowisku⁵.

Jednym z najistotniejszych wyróżników kultów afrobrazylijskich jest typowy dla witalnej kultury ludowej czarnej ludności taniec, śpiew, muzyka, obrzędy odbywane w „kręgu” kultowym, oparte na rytmie i powtarzanym motywie melodyjnym. Wyznawcy kultów afrobrazylijskich oraz asymilujących elementy wierzeń plemion afrykańskich, takich jak spirytyzm kardecistów, stają się synonimem „brazylijskości”, nowej zasady integracji kulturowej, w tym religijnej, w której centralnym elementem staje się nacjonalizm wyznaniowo-narodowy. Podobnie jak posia-

⁴ R. C. Fernandes (3) *Kardecist Spiritualism*, <http://www.brasil.gov.br>.

⁵ R. C. Fernandes (4) *Umbanda*, <http://www.brasil.gov.br>.

dający narodowy charakter nurt teologii wyzwolenia, religijne ruchy afrobrazylijskie rozpowszechniają się wśród ludności najuboższej, ekonomicznie i społecznie upośledzonej, zmarginalizowanej, żyjącej w zamkniętych wspólnotach lokalnych o wyraźnej charakterystyce plemiennej, etnicznej i rasowej. Obejmuje także coraz powszechniej ludność mieszaną rasowo oraz białą, stając się jednym z najważniejszych instrumentów nacjonalizacji i globalizacji tożsamości kulturowej Brazylijczyków. Nowe kultury religijne o narodowym, brazylijskim charakterze zaczynają penetrować także środowiska radykalne, w rodzaju ugrupowań Ruchu Chłopów bez Ziemi.

Odpowiednikiem kultów afrobrazylijskich wśród Indian jest kult Pajelança, popularny także wśród ludności mieszanej rasowo – *caboclos*. Kult ten opiera się w dużej mierze na osobistym wpływie i znaczeniu szamanów, stosujących w swoich praktykach ezoteryczną, magiczną wiedzę plemion indiańskich. Szamani specjalizują się szczególnie w stosowaniu praktyk magiczno-leczniczych, opartych na stosowaniu ziół, wyciągów z roślin i gruczołów zwierzęcych, magicznych sił minerałów, drzew czy innych obiektów wyposażonych w nadprzyrodzone siły. Jest to kult o wyraźnym podłożu animistycznym, stosującym porządek totemiczny. Jednym z elementów kultu jest święty trans, osiągany dzięki roślinom halucynogennym oraz zabiegom tanecznym i magicznym. Szczególnym kultem otaczane są święte zwierzęta, stanowiące odpowiednik znaków totemicznych, takie jak olbrzymi pyton, delfin, etc. Kult zwierząt totemicznych, zwanych przykładowo Curpiras, Anhangás, Matinta Pereira, są odpowiednikami określić: „Wielki Ojciec Węży” czy „Najstarsza Matka Zwierząt”⁶.

W proces tworzenia nowej, synkretycznej religijności Brazylijczyków doskonale wkomponował się europejski w swym rodowodzie, quasi-naukowy, rosnący na popularności i znaczeniu religijny kult spirytystyczny. Skupia on w Brazylii blisko 2,5 miliona wyznawców. Nie posiada on jednolitej struktury organizacyjnej, upodabniając się do luźnych korporacji wspólnot afrobrazylijskich czy indiańskich. Założyciel religijnego ruchu spirytystów, kontynuujący doświadczenia mistyczne sióstr Fox, francuski filozof Leon Hyppolite Denizart Rivail, znany bardziej pod mianem Allan Kardec, stał się symbolem posiadającego złożone korzenie historyczne, filozoficzne, religijne i naukowe ruchu religijnego, który trafił w Brazylii na podatne podłoże. Spirytyści brazylijscy, adaptujący założenia europejskiego ruchu spirytystycznego, rozszerzają kontekst religijny o praktyki potomków imigrantów afrykańskich i azjatyckich, czerpiąc także obficie z wierzeń ludów autochtonicznych, obrzędów i praktyk wspólnot lokalnych. Spirytizm brazylijski odpowiada dążeniom Brazylijczyków do tworzenia poczucia solidarności kulturowej w układach lokalno-plemiennych, rodzinno-etnicznych i rasowych. Nacechowany mistycyzmem południowoamerykańskim, znalazł szczególnych wyrazicieli i naśladowców wśród ludności o mieszanym pochodzeniu rasowym. Jednym z kodyfikatorów praktyk spirytystycznych w Brazylii jest Francisco Cândido Xavier, zwany Chica Xavier. Nadał on ruchowi spirytystycznemu w Brazylii cech religii

⁶ R. C. Fernandes (5) *Pajelança*, <http://www.brasil.gov.br>.

uniwersalistycznej, narodowej, z elementami dziedzictwa różnych grup rasowych i etnicznych, odnoszących się zwłaszcza do praktyk duchowych, nawiązywania komunikacji ze światem astralnym, okultystycznych, parapsychologicznych. Spirytyzm brazylijski zawdzięcza swoją popularność także swoistej modzie na praktyki z kręgu New Age, pełnej oryginalnych elementów kultów plemiennych i rasowych.

Gwałtowny rozkwit i wzrost liczby członków osiągają w ostatnich dekadach różnorodne grupy o protestanckim rodowodzie. Kilka z nich przyjmuje w większym stopniu niż inne brazylijsko-narodową ideologię. Jedną z najbardziej dynamicznie rozwijających się grup religijnych jest Kościół Uniwersalny Królestwa Bożego (Igreja Universal do Reino de Deus). Członkowie tego Kościoła, zwani Uniwersalistami, posiadają swoje ośrodki w całej Brazylii. Liczba wyznawców Kościoła Uniwersalnego w Brazylii przekracza już 2 miliony osób.

Struktura religijna społeczeństwa brazylijskiego w ślad za strukturą etniczną i rasową ulega coraz większej dywersyfikacji i pluralizacji. Przejawem wzrostu pluralizmu religijnego jest nie tylko zwiększanie się liczby grup i instytucji wyznaniowych, ale także wzrost stopnia złożoności relacji pomiędzy nimi. Najbardziej różnorodne i oryginalne grupy wyznaniowe powstają na styku dziedzictwa kulturowego różnych grup rasowych i etnicznych. Swoisty kontekst pluralizmu wyznaczają nie tylko synkretyczne połączenia elementów chrześcijaństwa i indiańskich czy afrykańskich kultów plemiennych, ale także panamerykańskie zasady indywidualizmu religijnego. Wpływ wywierany na strukturę wyznaniową i religijność Brazylijczyków przez północnoamerykańskie protestanckie kościoły i ruchy religijne jest widoczny nie tylko w wielkich skupiskach miejskich, ale także w interiorze.

Największą różnorodnością i liczebnością grup wyznaniowych cechuje się ludność z regionów północnych Brazylii. Pluralizm religijny nakłada się w tym rejonie na pluralizm rasowy i etniczny, z wyraźnie zaznaczonym udziałem tradycji religijnych grup plemiennych, zarówno indiańskich jak i afrykańskich.

Podziały i nierówności społeczne: struktury dychotomiczne

Społeczeństwo brazylijskie cechuje wielka, przybierająca charakter dychotomii rozpiętość na skalach dochodów, prestiżu społeczno-zawodowego i wykształcenia. Po jednej stronie skal lokują się najbogatsze, stosunkowo jednorodne rasowo, w przeważającej mierze białe z dużym udziałem Brazylijczyków mieszanych rasowo elity społeczno-zawodowe, odznaczające się najwyższymi wskaźnikami wykształcenia, drugi kraniec skal okupują czarni Brazylijczycy i mulaci, którzy nie uzyskują w zdecydowanej większości żadnych dochodów, analfabeci pozbawieni jakichkolwiek kwalifikacji zawodowych.

Nierównomierna dystrybucja dochodów sprawia, że o ile około 1,6% Brazylijczyków osiąga miesięczne dochody przekraczające dwudziestokrotnie równowartość najniższej płacy, wynoszącej w 2003 roku 240 reali, to 40% populacji nie przekracza poziomu dochodów większych, niż równowartość trzech minimalnych

płac, natomiast dalsze 40% ludzi nie osiąga żadnych legalnie zarejestrowanych dochodów. Rozpiętość dochodów Brazylijczyków przybiera kształt piramidy, której podstawa i środek okupują ludzie o bardzo niskich albo zerowych dochodach. Górna kategoria Brazylijczyków na skali dochodów tworzy rodzaj oligarchii finansowo-ekonomicznej i najwyższej warstwy społecznej. Zaliczają się do niej bogaci właściciele ziemscy, przedsiębiorcy i bankierzy, skoncentrowani głównie na wschodnim wybrzeżu w stanach São Paulo, Rio de Janeiro, Minas Gerais, Parana, Santa Catarina i Rio Grande do Sul. Najniższe, znacznie liczebniejsze kategorie klasowo-warstwowe tworzone są przez bezrobotny, żyjący na marginesie proletariatu wielkomiejski i ludność rolniczą z interioru. Dzielnice nędzy zamieszkiwane są w przeważającej mierze przez imigrantów z interioru, najczęściej niepiśmiennych, kolorowych i niewykwalifikowanych. Wśród najuboższych warstw ludności bardzo silne są więzy rodzinno-plemienne i sąsiedzko-lokalne. W strukturach społecznych *favel* wielkomiejskich zasada solidarności rodzinnej, plemiennej i wioskowo-regionalnej nakłada się na hierarchizację struktur przestępczych.

Podziały społeczne w Brazylii nakładają się w pewnej mierze na przynależność rasową, ale zróżnicowanie to bardziej widoczne jest w skali makrostrukturalnej, geograficzno-ekonomicznej, niż kulturowej i mikrospołecznej.

Jeden z najważniejszych podziałów makroregionalnych Brazylii związany jest z odmienną charakterystyką rasową, ekonomiczną i położeniem społecznym regionów północnych i południowo-wschodnich. Średni przychód Brazylijczyków w regionach południowo-wschodnich jest 2,5 razy wyższy, niż w regionach północnych⁷.

Ludność stanów północnych, w większości czarna i mieszana rasowo, osiąga w skali całej Brazylii relatywnie znacznie niższe dochody, niż reszta mieszkańców kraju. Wskaźniki te nie wynikają jednak z charakterystyki rasowej, lecz stanowią efekt odmiennej gospodarczej aktywności różnych pod względem klimatycznym regionów geograficznych. Tropikalny klimat na północy Brazylii stanowi przeszkodę w procesach industrializacji. Na północy kraju dominuje gospodarka rolnicza i leśna, oparta na tradycyjnych metodach upraw. Południowe regiony Brazylii są znacznie bardziej rozwinięte ekonomicznie, co pozwala na uzyskiwanie w nich wyższych dochodów. Nie zmienia to jednak faktu, że dysproporcje na skali dochodu wynikają także z innych przyczyn i korelują się bezpośrednio z poziomem wykształcenia oraz prestiżem zawodowym, pośrednio zaś z przynależnością rasową i etniczną.

Średnie wielkości miesięcznych dochodów Brazylijczyków w poszczególnych regionach zamieszczone są w tabeli nr 6.

Wskaźniki aktywności zawodowej w poszczególnych sektorach gospodarki świadczą także, chociaż już w mniejszym stopniu, o podziałach społeczno-zawodowych Brazylijczyków. Udział Brazylijczyków w czterech najważniejszych sektorach gospodarki z uwzględnieniem podziału na makroregiony i stany zaprezentowany jest w tabeli nr 7.

⁷ Biasoto Jr., Nishijima, <http://www.mre.gov.br>.

Tabela 6. Średnie miesięczne dochody Brazylijczyków, rok 1999

Brazylia i Regiony	Średni dochód miesięczny (w realach R\$)
Brazylia	313,3
Region Północny	244,3
Region Północno-Wschodni	144,9
Region Południowo-Wschodni	273,4
Region Południowy	334,4
Region Środkowo-Wschodni	291,3

Źródło: <http://www.ibge.gov.br/home/estatistica/populacao/condicaoedevida/indicadoresminir>.

Największa liczba Brazylijczyków zatrudniona jest bez względu na region kraju w usługach. Kategoria ta obejmuje także służbę domową, jedną z najbardziej rozpowszechnionych grup zawodowych w Brazylii. Polaryzacja struktury społecznej uzewnętrznia się także w tym przypadku w mikroskali, w zderzeniu dwóch światów: bogatych, wykształconych członków elit, w większości białych i kolorowych, pełniących funkcje służących.

Tabela 7. Udział Brazylijczyków w najważniejszych sektorach gospodarki, rok 2000

Brazylia i Regiony	Rolnictwo	Przemysł	Handel	Usługi
Brazylia	24,2	19,3	13,4	41,2
Region Północny	12,3	17,0	20,1	49,0
Region Północno-Wschodni	40,7	13,6	12,4	32,1
Region Południowo-Wschodni	13,4	23,0	14,0	47,2
Region Południowy	26,4	22,4	12,0	37,5
Region Środkowo-Wschodni	22,8	15,2	14,1	46,2

Źródło: <http://www.ibge.gov.br/home/estatistica/populacao/condicaoedevida/indicadoresminir>.

O sporej rozpiętości struktury klasowo-warstwowej i jej dychotomicznym charakterze świadczą także dane na temat średniej liczby lat nauki w szkole w poszczególnych regionach, z uwzględnieniem przynależności do kategorii rasowej. Dane te zawarte są w tabeli nr 8.

Tabela 8. Średnia liczba lat nauki w szkole w dwóch głównych grupach rasowych, rok 2000

Brazylia i Regiony	Średnia	Biali	Czarni i mieszańcy rasowo
Brazylia	5,7	6,6	4,6
Region Północny	5,7	5,9	5,4
Region Północno-Wschodni	4,3	4,7	3,9
Region Południowo-Wschodni	6,5	6,5	5,2
Region Południowy	6,2	6,3	4,7
Region Środkowo-Wschodni	5,9	6,2	5,3

Źródło: Źródło: <http://www.ibge.gov.br/home/estatistica/populacao/condicaoedevida/indicadoresminir>.

Przeciętna długość lat nauki w szkołach odróżnia społeczeństwo brazylijskie od społeczeństw zachodnioeuropejskich czy Stanów Zjednoczonych. Poziom wykształcenia Brazylijczyków jest bardzo niski. Zdaniem analityków, około 40% Brazylijczyków to analfabeci, którzy nie przyswoili sobie umiejętności czytania i pisania. Odsetek ten jest niemal identyczny z liczbą tych osób, które pozostają permanentnie poza oficjalnymi, zarejestrowanymi strukturami zatrudnienia i nie są czynni zawodowo. Upośledzenie edukacyjne Brazylijczyków jest jeszcze wyraźniejsze wśród ludności kolorowej i mieszanej rasowo. O ile średnia długość nauki w szkole wynosi dla statystycznego Brazylijczyka 5,7 lat, to dla białych współczynnik ten wynosi 6,6, natomiast dla czarnych i mieszanych rasowo 4,6. Dosłowna interpretacja danych statystycznych mogłaby prowadzić do wniosku, że żaden z Brazylijczyków nie kończy nawet szkoły podstawowej, trwającej 8 lat nauczania. W rzeczywistości istnieje niewielki odsetek Brazylijczyków posiadających wyższe wykształcenie, natomiast większość z pozostałej części populacji kończy edukację najwyżej na 4 klasie szkoły podstawowej. Odsetek analfabetów wśród ludności kolorowej i mieszanej rasowo jest wyraźnie wyższy, niż wśród ludności białej. Zjawisko to występuje zarówno w środowiskach wielkomijskich południowo-wschodu, jak i w osadach rozproszonych w interiorze regionu północnego.

O wiele mniej dychotomiczny niż na skalach zamożności i wykształcenia podział występuje we wskaźnikach zatrudnienia. Stopa bezrobocia w całej Brazylii wynosiła w 2000 roku 9,9%. Wśród ludności czarnej i mieszanej rasowo współczynnik ten był o niecałe 2 punkty wyższy, niż wśród ludności białej. Dysproporcje te są jednak widoczniejsze, gdy porównamy ze sobą stopę bezrobocia w stanach północnych i południowych. Rozpiętość pomiędzy wskaźnikami bezrobocia pomiędzy regionami o dominacji białej i czarnej ludności sięga 4 punktów. Porównanie wskaźników bezrobocia ukazuje różnice pomiędzy szansami społecznymi, ekonomicznymi i zawodowymi białej i czarnej ludności, ale tylko w części. Większość miejsc pracy dla ludności kolorowej i mieszanej rasowo lokuje się w grupach zawodowych zaliczanych do mało prestiżowych, przynoszących niewielki dochód. Kolorowi i mieszańcy rasowo Brazylijczycy w większości nie pracują i nie posiadają prawa do zasiłku.

Tabela 9. Średnia stopa bezrobocia w dwóch głównych grupach rasowych, rok 2000

Brazylia i Regiony	Średnia	Biali	Czarni i mieszańcy rasowo
Brazylia	9,9	9,0	10,9
Region Północny	11,7	10,4	12,0
Region Północno-Wschodni	8,5	8,1	8,7
Region Południowo-Wschodni	11,2	10,1	13,5
Region Południowy	8,1	7,5	11,1
Region Środkowo-Wschodni	9,4	8,4	10,3

Źródło: <http://www.ibge.gov.br/home/estatistica/populacao/condicaoodevida/indicadoresminir>.

Wskaźniki dotyczące bezrobocia są bardzo optymistyczne i... mało realistyczne. Dotyczą jedynie Brazylijczyków zarejestrowanych jako zawodowo czynnych. Wciąż poza systemem ewidencji pozostaje 40% populacji. Bezrobocie realne sięgać może połowy mieszkańców kraju. W dużym stopniu ma ono charakter strukturalny, wynika z jednej strony z braku kwalifikacji zawodowych niepiśmianych warstw ludności, z drugiej z natury gospodarki brazylijskiej, oferującej zbyt mało stałych miejsc pracy. Rynek pracy w Brazylii jest bardzo nieregularny. Rolnictwo, zwłaszcza wielkie gospodarstwa oferują pracę sezonową, stosunkowo bardzo nisko płatną. Otwarte pozostaje pytanie, skąd czerpią środki na utrzymanie Brazylijczycy, którzy nie są aktywni zawodowo. Ta kategoria obywateli staje się rezerwuarem taniej, nie rejestrowanej siły roboczej. Jest to kategoria ludzi wyalienowanych, zmarginalizowanych, żyjących w zamkniętych środowiskach „dzielnic nędzy”, obozowiskach „chłopów bez ziemi”, lokalnych rodzinno-plemiennych koloniach leśnych i rolniczych rozsianych po interiorze, bezdomnych koczowników wielkich miast i miasteczek, zdemoralizowanych „dzieci ulicy”, zorganizowanych i nieformalnych grup przestępczych. Są to szerokie kategorie ludzi „zbędnych”, wyrzuconych poza nawias normalnego życia społecznego. To ci ludzie, bez względu na swoją rasową czy etniczną charakterystykę są Brazylijczykami najbardziej rzucającymi się w oczy, wyróżnionymi ze społecznego kontekstu, widocznym i dominującym elementem codzienności. Lokują się oni bardziej poza wszelkimi podziałami i systematyzacjami rasowymi i kulturowymi, stanowiąc zarazem bardzo wyrazistą kategorię klasowo-warstwową, wyróżnioną ze względu na biedę, brak aktywności zawodowej, niski poziom wykształcenia, niewielki, albo zgoła żaden prestiż społeczny.

Zróznicowanie rasowe, o ile jest dostrzegane i realnie występuje, stanowi w większym stopniu przejaw nierówności społecznych, klasowo warstwowych, niż efekt kulturowych odrębności stanowiących kryterium podziałów na „lepszych” czy „gorszych” Brazylijczyków. Nie da się zarazem uciec od sądu, że przyczyny niskiego usytuowania klasowo-warstwowego ludności kolorowej i mieszanej rasowo mają podłoże kulturowe. I odwrotnie, że upośledzenie społeczne ludności kolorowej i mieszanej rasowo przyczynia się do utrzymywania partykularnych więzi kulturowych, bliższych wspólnotom rodowo-plemiennym i grupom subkulturowym, niż narodowej zasadzie integracji. Z drugiej jednak strony, to najuboższe warstwy społeczne o mieszanej charakterystyce rasowej są najbardziej podatne na przyjmowanie nowej tożsamości kulturowej, wykraczającej poza wąskie granice ich plemiennej, rasowej czy etnicznej identyfikacji.

Wysoki poziom amalgamacji rasowej sprawia, że kryterium koloru skóry czy przynależności do grupy kulturowej staje się wtórne wobec nierówności społecznych, związanych z zamożnością, prestiżem czy wykształceniem Brazylijczyków. O ile można mówić o prawomocności redukcji wymiaru rasowego do etnicznego, to Brazylia jest krajem, który faktycznie przekroczył barierę konfliktów rasowych. Odrębność etniczna poszczególnych zbiorowości – o ile wciąż jeszcze się utrzymuje, zasadza się nie na kolorze skóry, lecz raczej na jej odcieniach. Procesy amalgamacji i mieszania się grup oraz etnicznych zwiększyły efekt postimi-

gracyjnego pluralizmu kulturowego. Spektrum odrębności rasowych i etnicznych – w tym językowych oraz religijnych – przypomina w większym stopniu tęczę, niż wielokolorową mozaikę. Zjawiska mieszania się, a także zlepiania różnych zbiorowości etnicznych, doprowadziły do rozwoju procesów integracji społecznej i asymilacji kulturowej, w której wyniku wyłonił się współczesny naród brazylijski. Zjawiska separatyzmów etnicznych czy rasowych, o ile występują, ograniczone są raczej do marginalnych, radykalnych wspólnot lokalno-plemiennych czy rasowo-gettowych.

Źródła internetowe

<http://www.ibge.gov.br/home/estatica/populacao>

<http://www.mre.brasil.gov.br>

Biasoto G. Jr, Nishijima M., *Income Distribution*, <http://www.mre.brasil.gov.br>

Cunha M. C., *Indigenous Populations*, <http://www.mre.brasil.gov.br>

Fernandes R. C. (2) *Religion*, <http://www.mre.brasil.gov.br>

Fernandes R. C. (3) *Kardecist Spiritualism*, <http://www.mre.brasil.gov.br>

Fernandes R. C. (4) *Umbanda*, <http://www.mre.brasil.gov.br>

Fernandes R. C. (5) *Pajelança*, <http://www.mre.brasil.gov.br>

Galvão W. N. (1) *Antropophagism*, <http://www.mre.brasil.gov.br>

Galvão W. N. (2) *The Flowering from the Collision of Cultures*, <http://www.mre.brasil.gov.br>

Pinheiro P. S., *Indians*, <http://www.mre.brasil.gov.br>